

ЯК ГОВОРИТИ
З ДІТЬМИ
ПРО ПАМ'ЯТЬ

за
методикою
« навчання
через експонат »

ЯК ГОВОРИТИ З ДІТЬМИ ПРО ПАМ'ЯТЬ

ПРО МАТЕРІАЛИ

Посібник містить розробки практичних занять із застосуванням об'єктно орієнтованого підходу, створені спеціально для педагогів, які прагнуть інтегрувати теми історичної пам'яті й психологічної підтримки в освітній процес. Заняття сплановано за принципом «бери і роби» й орієнтовано на практичне використання в шкільному та позашкільному середовищі.

Комплект забезпечує педагогів усім необхідним: від візуальних стимулів і покрокових інструкцій до творчих завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення та презентаційних навичок. До нього входять детальні вчительські плани занять та ілюстровані учнівські робочі аркуші, створені на основі реальних експонатів і особистих історій із колекції Музею воєнного дитинства, які допомагають дітям осмислювати складний досвід війни через зрозумілі та близькі їм візуальні та матеріальні образи.

Розробки адаптовано для різних вікових категорій: молодших школярів (6–9 років), підлітків (10–12 і 13–15 років) і старшокласників (16–18 років). Поділ на вікові категорії досить умовний і може варіюватися.

Універсальність цих матеріалів дає змогу використовувати їх як учителям-предметникам (на уроках інтегрованих курсів «Я досліджую світ», «Мистецтво», «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти», «Досліджуємо історію і суспільство», «Захист України. Інтегрований курс», на уроках історії чи громадянської освіти), так і класним керівникам під час годин спілкування

Проект створено Музеєм воєнного дитинства за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Проект представляє позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду «Відродження».

чи виховних заходів до пам'ятних дат. Усі матеріали міждисциплінарні. Їх можна адаптувати до різних освітніх контекстів і гнучко застосувати залежно від потреб групи.

Окрім закладів загальної середньої освіти, розробки будуть корисними для позашкільних установ, а також для психологів і соціальних педагогів. Методика роботи гнучка: базові заняття тривалістю 60–90 хвилин можна видозмінювати залежно від часу й рівня підготовки класу.

Ключова особливість матеріалів — їхній фокус на розвитку емоційної чутливості та підтримці психологічного благополуччя учнів. Заняття побудовані за принципом «від об'єкта до власного досвіду»: через аналіз музейних артефактів і дитячих історій учні й учениці переходять до діалогу, творчої рефлексії та простих практик самопідтримки. Використання творчих елементів і групових обговорень дає змогу працювати з непростими темами екологічно й безпечно, сприяє розвитку емпатії, критичного мислення та навичок життя в громадянському суспільстві, а також допомагає дітям і підліткам осмислювати власні переживання у зв'язку з досвідом війни.

ПРО ОБ'ЄКТНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ

Об'єктно орієнтоване навчання (навчання через експонат) — це педагогічний підхід, де ключовою відправною точкою освітнього процесу є конкретний об'єкт: предмет, артефакт, фотографія, документ, усна історія або особиста річ. Робота з об'єктом стає

Міжнародний фонд «Відродження» — одна з найбільших благодійних фондів в Україні, що з 1990 року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 350 мільйонів доларів США.

Сайт: www.irf.ua

Facebook: www.facebook.com/irf.ukraine

основою заняття — саме з нього починається розмова, осмислення та спільне дослідження. Ці принципи відрізняють об'єктно орієнтований підхід від традиційних методів, де візуальні матеріали зазвичай слугують лише ілюстрацією до готового пояснення вчителя.

У основі об'єктно орієнтованого навчання лежить проста і зрозуміла ідея: учні й учениці краще пізнають світ, коли можуть взаємодіяти з ним безпосередньо. Замість пасивно слухати, вони уважно розглядають об'єкт, описують його, намагаються з'ясувати походження, призначення та історію використання. Так навчання перетворюється на процес відкриття — із запитаннями, припущеннями й самостійним пошуком відповідей.

Для роботи можна використовувати найрізноманітніші об'єкти — від унікальних музейних експонатів до звичайних побутових речей. Кожен предмет стає носієм історій і сенсів. Аналізуючи його, можна навчитися бачити зв'язок між особистим досвідом конкретної людини та ширшим історичним і соціальним контекстом.

Такий підхід особливо ефективний для уроків історії, громадянської освіти та виховних заходів, де формується культура пам'яті й громадянські навички школярів.

Об'єктно орієнтоване навчання природно стимулює критичне мислення: учні й учениці ставлять запитання, порівнюють інтерпретації та обговорюють різні точки зору. А ще воно розвиває комунікативні навички, адже робота з об'єктом зазвичай відбувається у формі діалогу чи групових дискусій. Важливою рисою цього підходу є поєднання інтелектуального й емоційного досвіду. Навчання відбувається не лише через знання, а й через відчуття, уяву та особисту причетність. Уважне споглядання, дотик (реальний чи уявний), рольова інтерпретація або відкрита дискусія допомагають безпечно прожити історію об'єкта та пов'язаний із ним людський досвід.

Об'єктно орієнтоване навчання передбачає іншу вчительську роль. Вчитель(ка) фасилітує і модерує процес: добирає змістовно насичений об'єкт, продумує логіку заняття

та завдання, формулює відкриті запитання, підтримує різні інтерпретації й скеровує обговорення відповідно до освітньої мети. Готових відповідей тут немає: їх треба знаходити самостійно.

Мета об'єктно орієнтованого підходу — перетворити клас на простір активного діалогу, де кожен предмет стає вікном у складний світ людських історій і досвідів. Це гнучкий інструмент, який дає змогу вийти за межі підручника та формалізованих методичних рекомендацій, зробити навчання живим і значущим. Цей підхід особливо ефективний у роботі з чутливими темами — війною, травматичним досвідом, пам'яттю, — адже дає змогу говорити про них опосередковано, через об'єкт. Робота з реальними речами допомагає учням та ученицям глибше зрозуміти світ і власну роль у ньому.

Наталія Понежа,

вчителька історії та громадянської освіти, вчитель-методист, авторка освітніх матеріалів із медіаосвіти, із викладання чутливих тем, лекторка освітніх вебінарів, авторка матеріалів «Як говорити з дітьми про пам'ять»

ПРО ТРАВМОЧУТЛИВИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ

Під час війни вчителям доводиться витримувати подвійне емоційне навантаження. Вони не лише створюють безпечне середовище для навчання дітей і опрацьовують їхні почуття та реакції, але й самі іноді переживають біль, сум, безпомічність, лють, страх, провину.

Травма — це психологічна шкода, завдана сильним емоційним потрясінням. Це швидкий, великий і важкий досвід для нашої нервової системи. Кризові фахівці кажуть, що травма — це шокова реакція, яка застрягла в тілі. У декого з тих, хто пережив травматичний досвід, потім розвивається посттравматичний стресовий розлад.

Робота з наслідками психологічних травм виходить за межі педагогічної

компетенції. Спрогнозувати, який матеріал стане тригером, тобто поверне в уяві пережиту травматичну подію, важко. Тригерами можуть стати люди, предмети, місця, запахи, звуки, слова чи навіть кольори, які провокують автоматичну бурхливу емоційну або поведінкову реакцію. Емоції можуть спонукати нас чинити так, як ми би не хотіли. Тому стресовими реакціями важливо навчитися керувати.

У групах дітей і підлітків гостра стресова реакція діє по-іншому, ніж у дорослих. Якщо доросла людина під час обговорення теми почервоніла, почала голосно говорити й махати руками — вона переживає гострий стрес. Але цей стрес практично не передається іншим членам групи. Всі дорослі у групі реагують індивідуально. А дітям і підліткам властивий ефект групового «зараження» емоціями. До того ж підліткові емоції можуть бути дуже бурхливими й мінливими.

Важливо: якщо учениця чи учень виявляє ознаки гострої стресової реакції, спочатку потрібно її зняти. Питати про емоції в цей момент може бути шкідливо. Застосуйте техніки заземлення й дихання.

Якщо учень або учениця починає ділитися власним досвідом, отриманим під час травматичної події, важливо дати висловитись, але повернути розповідь у момент «тут і тепер».

Пропонуємо алгоритм реагування:

1. Активно слухайте: слухайте історію та переказуйте зміст. Не додавайте нічого свого, не кажіть фраз на зразок «Усе буде добре»

2. Скажіть своїми словами: «Це справді дуже складний досвід, мені шкода, що тобі довелося його пережити. Це дуже боляче».

3. Обов'язково поверніться в «тут і тепер» фразою: «Ти зараз у класі, в нашому місті, ми піклуємося про тебе. Може, вип'єш води чи посидиш у навушниках? Чи хочеш, щоб хтось побув із тобою поряд?»

Травма змушує людей почуватися розбитими й безпорадними. Все, що ви можете зробити фізично й що дає тілу відчуття «я можу», допомагає повернути відчуття контролю. У підлітків є велика потреба у власній суб'єктності та визнанні дорослими. Тому створюйте для них можливості досліджувати,

дискутувати й творити.

Під час викладання чутливих тем педагогу важливо відстежувати і власний психологічний стан.

Анна Ленчовська,

психологиня, спеціалістка з вікової та міжкультурної психології школярів, травма-чутливого підходу, консультантка проєкту «Як говорити з дітьми про пам'ять».

(За матеріалами онлайнкурсу «Як говорити про Голокост зі школярами» <https://vumonline.ua/course/about-holocaust-in-school/>)

ПРО МУЗЕЙ ВОЄННОГО ДИТИНСТВА

Музей воєнного дитинства опрацьовує особисті досвіди людей, на чие дитинство вплинула війна. Його мета — дати кожному можливість розповісти власну історію.

Для цього команда музею записує дослідницькі розмови й просить усіх респондентів передати в музейну колекцію предмети, пов'язані з їхніми розповідями.

Основа українського музейного архіву — історії російсько-української війни. Втім, музей опрацьовує досвіди й тих, хто був дітьми під час Другої світової та інших воєн і конфліктів.

Музей воєнного дитинства в Україні зібрав найбільший архів дитячих свідчень про повсякденне життя під час російсько-української війни. На кінець листопада 2025 року ми записали понад 750 інтерв'ю й зібрали більш ніж 1300 предметів. У нас є історії про досвід вимушеного внутрішнього переміщення та еміграції, життя в окупації, взаємодію в родині, навчання, ігри, відпочинок, житлові умови й загалом повсякдення.

Світлана Осіпчук,

програмна директорка Музею воєнного дитинства в Україні

ФОТО НА ЗГАДКУ

Методичні рекомендації

13–15 років

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

МУЗЕЙ
ВОЄННОГО
ДИТИНСТВА

ФОТО НА ЗГАДКУ

Методичні рекомендації до уроку

13–15 років

50–80 хвилин

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Після заняття учні й учениці зможуть:

- використовувати й пояснювати поняття «колективна пам'ять»
- аналізувати візуальні джерела інформації, використовуючи запитання
- пояснювати необхідність збереження індивідуальної і колективної пам'яті
- усвідомлювати важливість емпатії
- розуміти важливість комунікації та спільнот у житті людини
- по-новому поглянути на власні фотографії та спільні шкільні спогади.

МАТЕРІАЛИ:

комп'ютер із доступом до інтернету, екран, роздруковані робочі аркуші, ручки, олівці, великі аркуші для фліпчарту, фотографії.

ДЕ МОЖНА ВИКОРИСТАТИ:

1. На уроках курсу **Громадянська освіта (7–9 класи)**. Розділи й теми: «Мистецтво спілкування», теми — «Уміння висловлювати свої думки», «Спілкування в групах і колективах» (8 клас) за Модельною навчальною програмою «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З.)
2. На уроках курсу **«Громадянська освіта» (8 клас)**. Розділи й теми: «Ідентичність і цінності громадян України», тема — «Особисті цінності» (За модельною навчальною програмою «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Серова Г. В.)
3. На годинах спілкування до річниці початку російської збройної агресії проти України, початку окупації Криму (20 лютого), річниці початку повномасштабної російсько-української війни (24 лютого).

МЕТОДИЧНІ ЗАУВАГИ:

Напередодні уроку попросіть учнів та учениць принести з собою 1-2 фото з особистих сімейних альбомів, бажано з підписами на звороті. Роздрукуйте за можливості фото класу — разом або поділеного на групи (можна на звичайному папері й чорно-білі). Важливо, щоб усі отримали такі фото в кінці роботи на уроці. Якщо є змога оперативно роздрукувати, можете наробити фотографій саме з цього уроку, або візьміть фото з учнівських сторінок у соціальних мережах. Можна попросити взяти такі фото з дому, в кого є така можливість, але тоді зникне ефект сюрпризу. Головне, щоб був вибір і підлітки могли собі обрати знімок, де вони чи їхні друзі виглядають гарно. Оскільки тема безпосередньо стосується війни, втрати та переміщення, необхідно враховувати, що дехто може мати релевантний особистий досвід, здатний спричинити гострі емоційні реакції. Важливо знати про ці моменти й слідкувати за такими людьми, щоб за необхідності підтримати їх передусім.

1

Руханка «Займи позицію»

Позначте в різних частинах класу позиції «Так» і «Ні». Запропонуйте переміщуватися по класу залежно від обраної відповіді на запитання. Онлайн можна голосувати за допомогою позначок. Скажіть, що всі, хто не має чіткої позиції, можуть зупинитися посередині.

- Чи любите ви фотографувати й фотографуватися?
- Чи любите ви фотографуватися з однокласниками?
- Чи є у вас власні друковані фото?
- Чи любите ви переглядати старі фото?
- Чи вважаєте ви, що у вашого класу є спільні спогади? Наведіть приклад. (Обов'язково дайте кільком людям можливість назвати найяскравіші.)

Охочі можуть відповісти вголос. Учитель, підсумовуючи, наголошує, що люди записують якусь важливу інформацію, щоб її не забути.

(У ході вправи, якщо буде час, можна декого попросити детальніше аргументувати власну позицію, але обговорення тут необов'язкове.)

Підсумуйте: «Фотографії фіксують моменти, які потім стають спогадами й частиною особистої чи колективної пам'яті».

Визначення використаних термінів можна написати на дошці чи прикріпити до неї роздруківки з текстом.

2

Знайомство з музейним експонатом і його історією

Скажіть класу, що завдяки випереджальному завданню всі вже здогадалися, що сьогодні заняття буде присвячено фотографіям. (Історію поки що не показуйте.)

Покажіть їм фото, запропонуйте детально розглянути його й колективно обговоріть запитання:

{ Особиста пам'ять }

спогади про власне життя.

{ Колективна пам'ять }

сукупність спогадів, історій і символів, які поділяє спільнота (родина, школа, місто, країна).

Предмет із колекції
Музею воєнного дитинства

1. Що ви бачите на цьому фото?
Опишіть якомога детальніше.
2. Що тут вказує на час і місце дії?
3. Які почуття викликає це фото?
4. Чи маєте ви подібні фото? Чи багато їх у вас?
5. Навіщо роблять такі фотографії?

Узагальніть, що такі фотографії зберігають індивідуальну й колективну пам'ять (про себе, про друзів, школу й місто, про приємні й не дуже моменти чи події).

Скажіть, що це фото з колекції Музею воєнного дитинства, і коротко розкажіть про музей.

Запитайте, чому, на думку присутніх, ця фотографія опинилася в Музеї воєнного дитинства.

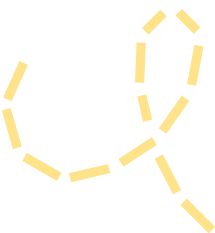
Скажіть що знімок має свою історію, яку розповіла його власниця, одна з зображених там дівчат, і запропонуйте прочитати її та індивідуально опрацювати в робочих зошитах.

Роздайте робочий аркуш № 2.

Додайте, що ця історія може викликати різні почуття — сум, співчуття, розгубленість.

Усі вони нормальні. Ніхто не зобов'язаний ділитися надто особистим.

Історія

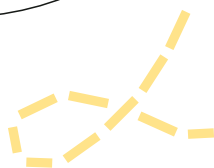
ФОТОГРАФІЯ З 2014-ГО

Це фото з мого дитинства, яке було в Донецьку. Пам'ятаю, що це початкова школа. Я й мої однокласниці. Навіть пам'ятаю їхні імена.

У нас традиція була в Донецьку — батьки все фотографували. Було дуже багато фотоальбомів. І це такий мій біль. Як зараз пам'ятаю, коли з Донецька виїхали, мама один раз приїжджала забирати якісь дрібнички. І якщо брати просили привезти їм Lego, то я просила: «Мама, хоча б один фотоальбом!». На жаль, вирішили альбом залишити.

А ця фотографія затерялась серед грамот, нагород якихось, і отак була вивезена. Всі переїзди з нами каталася.

Вікторія, нар. 2003
м. Донецьк

Попросіть присутніх виконати завдання до історії у своїх робочих аркушах.

3

Робота в парах

Запропонуйте обговорити в парах виконання цих завдань. Чи однакові в усіх позначки й думки? Дозвольте учням і ученицям обирати, з ким працювати в парі. Якщо ви помічаєте, що хтось лишився без пари чи не хоче до когось приєднуватися, можете утворити з ним пару чи трійку. Важливо виконувати ці завдання разом і бути готовими ділитися своїм баченням.

4

Обговорення в загальному колі

Знову з'єднайтеся в загальне коло і попросіть кілька охочих пар прокоментувати, чи збіглися їхні позначки й думки щодо важливості фото для дівчини.

Запитайте:

1. Які події могли вплинути на те, що 2014 року Вікторія була змушена виїхати з Донецька? (За необхідності уточніть інформацію про ці події.)
2. Чому вона просила маму забрати фотоальбоми?
3. Назвіть слова з історії, які показують, що Вікторія відчуває втрату спільноти (друзів, однокласників) і колективної пам'яті.

Підсумуйте і скажіть що Вікторія втратила не просто альбоми, а зв'язок із минулим, із друзями, школою та містом. Фотографія, що збереглася, стала її місточком у минуле.

5

Творче завдання

Запропонуйте написати короткий лист-подяку на 3-4 речення своїй спільноті (класу, місту, родині) за спільні спогади.

Підліткам завжди важливо мати можливість вибору.

Обов'язково скажіть, що вони пишуть текст

лише для себе. Читати вголос — тільки за бажанням. Якщо є охочі, вони можуть прочитати свої записи.

6

Запитання для роздумів

1. Запитайте присутніх, як вони почувалися, коли виконували це завдання.
2. Як війна може впливати на здатність людей зберігати пам'ять?
3. Чому такі фото важливі не лише для нас особисто, але й для історії країни?
4. Чому важливо слухати чужі особисті історії?
5. Як ми можемо підтримати Вікторію або інших, хто втратив зв'язок зі своєю спільнотою?

7

Сюрприз

Скажіть учням і ученицям, що ви підготували сюрприз, принесли фото з їхнього шкільного життя, й у них є можливість підписати його на згадку собі чи підписати й подарувати комусь із однокласників. Дозвольте обрати фото. Якщо ви помічаєте, що хтось не може визначитися, запропонуйте цій людині обрати щось із її фотоархіву і роздрукуйте обраний знімок.

ФОТО НА ЗГАДКУ

Робочі аркуші

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

МУЗЕЙ
ВОЄННОГО
ДИТИНСТВА

1

Руханка «Займи позицію»

Візьми участь у руханці.

Запам'ятай

{ Особиста пам'ять }

спогади про власне життя

{ Колективна пам'ять }

сукупність спогадів, історій та символів,
які поділяє спільнота (родина, школа,
місто, країна)

2

Знайомство з музейним експонатом і його історією

Детально розглянь фото і разом з однокласниками усно обговори запитання:

- 1 Що ви бачите на фото?
(важливо зазначити всі деталі)
- 2 Які почуття викликає це фото?
- 3 Чи є у вас подібні фото?
Чи багато їх у вас?
- 4 Навіщо роблять такі фотографії?

Подумай:

Чому, на твою думку, ця фотографія опинилася в Музеї воєнного дитинства?

Предмет із колекції
Музею воєнного дитинства

Прочитай історію власниці цього фото.

Пам'ятай: ця історія може викликати різні почуття — сум, співчуття, розгубленість. Усі ці почуття нормальні. Ви не зобов'язані ділитися тим, що для вас надто особисте.

ФОТОГРАФІЯ З 2014-ГО

Це фото з мого дитинства, яке було в Донецьку. Пам'ятаю, що це початкова школа. Я й мої однокласниці. Навіть пам'ятаю їхні імена.

У нас традиція була в Донецьку — батьки все фотографували. Було дуже багато фотоальбомів. І це такий мій біль. Як зараз пам'ятаю, коли з Донецька виїхали, мама один раз приїжджала забирати якісь дрібнички. І якщо брати просили привезти їм Lego, то я просила: «Мама, хоча б один фотоальбом!».
На жаль, вирішили альбом залишити.

А ця фотографія затерялась серед грамот, нагород якихось, і отак була вивезена. Всі переїзди з нами каталася.

**Вікторія, нар. 2003,
м. Донецьк**

Історія з колекції
Музею воєнного дитинства

Завдання до історії:

- 1 Підкресли моменти, які здаються тобі важливими, цікавими або дивними, словом, привертають увагу.
- 2 Запиши, чому це фото для Вікторії таке важливе.

6

Запитання для роздумів

Подумай і за бажанням поділися:

- ① Якими були твої відчуття під час роботи над завданням?
- ② Як війна може впливати на здатність зберігати пам'ять?
- ③ Чому такі фото важливі не лише для нас особисто, але й для історії цілої країни?
- ④ Чому важливо слухати чужі особисті історії?
- ⑤ Як ми можемо підтримати Вікторію або інших людей, котрі втратили зв'язок зі своєю спільнотою?

7

Сюрприз

Обери фото з запропонованих або візьми своє. Підпиши це фото для себе чи для друга і подаруй його.

Дізнайтеся більше про Музей воєнного дитинства

warchildhood.org/ua

[@warchildhood.ua](https://www.instagram.com/warchildhood.ua)

[Музей воєнного дитинства](https://www.facebook.com/warchildhoodmuseumukraine)

[War Childhood Museum Ukraine](https://www.linkedin.com/company/warchildhoodmuseumukraine)

[@warchildhoodmuseumukraine](https://www.youtube.com/warchildhoodmuseumukraine)

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

МУЗЕЙ
ВОЄННОГО
ДИТИНСТВА